

nesih bulunduğunu savunması üzerine neshi kabul etmeyenler onu Sâhibü's-şurta Muhammed b. Hâris'e şikâyet ettiler. Muhammed b. Hâris de neshi konusunda Huşenî ile tartıştıktan sonra onu hapsetti. Bu durumu öğrenen Endülüs Emevî Hükümdarı I. Muhammed Huşenî'nin serbest bırakılmasını ve kendisinden özür dilenmesini emretti. Daha sonra hükümdar tarafından kendisine Ceyyân kadılığı teklif edilmişse de Huşenî bu görevi kabul etmedi.

Neseb, dil ve edebiyatla hadis rivayetinde devrinde tanınmış bir âlim olan, fıkıh sahasındaki bilgisiyle kendini kabul ettiren, dindarlığı ve iyilik severliğiyle halkın sevgisini kazanan Huşenî 27 Ramazan 286 (6 Ekim 899) tarihinde Kurtuba'da vefat etti. Huşenî'nin, hadislerin ve onlardaki garîb kelimelerin şerhine dair *Garîbül'l-hadîs* adlı 400 varak hacminde bir eserin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ahbârü'l-fukahâ' ve'l-muḥaddîsin* (nşr. M. L. Ávila – L. Molina), Madrid 1992, s. 132-137; a.mlf., *Ḳudâtü Ḳurṭuba* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1410/1989, s. 33-34; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 268; İbnü'l-Faradî, *Târîḫü 'ulemâ'i'l-Endelüs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, II, 648-650; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, s. 250-261; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I, 117-119; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 127-128, 130; İbn Abdülhâdî, *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'i'l-hadîs* (nşr. Ekrem el-Bûşî), Beyrut 1409/1989, II, 358-359; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIII, 459-460; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 649; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*, I, 127, 160; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 21; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 76-77; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, X, 168; W. Werkmeister, *Quellenuntersuchungen zum Kitâb al-'İqd al-Farid des Andalusiers Ibn 'Abdrabbiḥ*, Berlin 1983, s. 254-262; Şâkir el-Fehhâm, "Kitâbü'd-Delâ'il fi garîbi'l-hadîs li-Ebî Muhammed Ḳâsım b. Şâbit el-'Avfi es-Sarakuštî", *MMLADm.*, L/2 (1975), s. 317-321.

NURİ TOPALOĞLU

HUŞENÎ, Muhammed b. Hâris (محمد بن حارث الخشنی)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâris
b. Esed el-Huşenî el-Kayrevânî
(ö. 361/971)

Mâlikî fakih ve biyografi yazarı.

III. (IX.) yüzyılın sonlarında Kayrevan'da doğdu. İbn Hâris diye de anılır. Huşenî nisbesini, sahâbî Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin de mensup olduğu Kudâa kabilesinin Huşeyn b. Nemr kolundan gelmesi sebe-

biyle almıştır (İbn Mâkûlâ, III, 261; Sem'ânî, V, 130). İbn Hazm da bu kabileden bazı grupların Endülüs'te çeşitli şehirlerde yerleştiğini haber vermektedir (*Cemhere*, s. 455). Charles Pellat'ın Kayrevan yakınındaki Huşen'den olduğuna dair verdiği bilgi (*EI'* [İng.], V, 71) klasik kaynaklarda geçmemektedir. İlk tahsilini Kayrevan'da yapan Huşenî burada Ahmed b. Nasr el-Hewârî, Ahmed b. Ziyâd ve İbnü'l-Lebbâd gibi hocalardan ders aldı. Çok genç yaşta gittiği (311/923 veya 312/924) Kurtuba'da Kâsım b. Asbağ, İbn Ubâde er-Ruaynî ve İbn Lübâbe'nin derslerine katıldı. Ardından Endülüs'ün çeşitli şehirlerini dolaştı ve bir süre Sebte'de (Ceuta) kaldıktan sonra Kurtuba'ya (Cordoba) yerleşti. Burada Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem'den daha velihtliği sırasında yakın ilgi gördü ve ona ithaf ettiği çeşitli eserler kaleme aldı. Hakem tarafından Beccâne'de (Pechina) mirasla ilgili kadılık görevine ve Kurtuba'da şûra üyeliğine getirildi. Huşenî 13 Safer 361 (5 Aralık 971) tarihinde Kurtuba'da vefat etti. İbnü'l-Faradî ve ondan naklen Kâdî İyâz bu tarihi verirken Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'da (III, 1002) Huşenî'nin Hakem'in ölümünden (366/976) sonra dükkânında tıbbî yağlar satarak geçiminde zorunda kaldığını kaydederek ve bu sebeple söz konusu tarihin yanlış olduğunu belirterek bunun 371 (981) olabileceği ihtimalini ileri sürer. Daha sonra telif ettiği *A'lâmü'n-nübelâ'*'da ise (XVI, 166) yine halifenin ölümünden sonra dükkânında çalıştığını yazmakla birlikte 361 yılını esas almakta, 371 tarihini de zayıf bir rivayet olarak kaydetmektedir. İbn Ferhûn da Huşenî'nin hem halifenin ölümünden sonra dükkânında yağ sattığını hem de 361 yılında vefat ettiğini söyleyerek aynı çelişkiyi tekrarlamaktadır. Ayrıca Dabî, Humeydî ve İbn Mâkûlâ, Huşenî'nin 330 (942) yıllarında yaşadığını belirtmekle yetinirken Yâkût el-Hamevî anlaşılabilir bir şekilde 330 yılı başlarında vefat ettiğini kaydetmektedir.

Eserleri. 1. *Ḳudâtü Ḳurṭuba. Târîḫü Ḳudâtü'l-Endelüs, Ahbârü'l-ḳudât bi'l-Endelüs* gibi adlarla da anılan eser, fetihten 358 (969) yılına kadar Kurtuba'da görev yapan kadıların biyografilerini ihtiva etmektedir. Huşenî'nin çeşitli kaynaklar yanında resmî yazışmalar, özel belgeler ve şifahî bilgilere dayanarak kaleme aldığı eser, akıcı ve güzel bir üslûba sahip olmamakla birlikte Endülüs Emevî Devleti'nin en parlak dönemindeki içtimâî hayatı yansıtmayı, ayrıca müellifin olayları tarafsız bir şekilde yorumlayıp olduğu gibi kaydetmesi bakımından önem

arzettmektedir. İlk defa İspanyolca tercümesiyle birlikte Julian Ribera tarafından neşredilen eseri (Madrid 1914) daha sonra bu neşre dayanarak İzzet el-Attâr (Kahire 1372/1952, 1373/1954, 1966, müellifin *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'i İfrîkıyye* adlı eseriyle birlikte) ve İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire 1410/1989) yayımlamışlardır. Son neşirde eserin diğer baskılarındaki hatalar tashih edilmiş ve yer yer açıklamalarda bulunulmuştur. 2. *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'i İfrîkıyye*. Hadis, fıkıh ve kelâm âlimleriyle Kayrevan'da kadılık yapan kişilerin biyografilerine dair olup Mâlikîler dışındaki mezhep âlimlerine de yer vermesi bakımından dikkat çeker. Ayrıca Kayrevan kadılarında ilk eser olması ve müellifin çağdaş birçok âlim hakkında temel kaynak niteliği taşıması bakımından önem arzettmektedir. Ancak ilmî ve meslekî tabakalara göre düzenlenmesi sebebiyle bazan çeşitli yönleri bulunan bir âlime ait biyografinin birkaç yerde tekrarlandığı görülmür. Bilhassa ilk iki bölümüyle Ebü'l-Arab'ın aynı adlı kitabının zeyli durumunda olan eser, önce Muhammed b. Ebû Şeneb tarafından Ebü'l-Arab'ın kitabı ile birlikte (*Ṭabaḳâtü 'ulemâ'i İfrîkıyye*, Cezayir 1332/1914; *Classes des savants de l'İfrîkiya*, Alger 1920, Fransızca tercümesiyle beraber), daha sonra İzzet el-Attâr (yk. bk.) ve Muhammed Zeynühüm Muhammed Azeb (Kahire 1413/1993) tarafından neşredilmiştir. 3. *Ahbârü'l-fukahâ' ve'l-muḥaddîsin*. Endülüs fakih ve muhaddisleri hakkındaki eserde biyografisi verilenlerin hemen tamamı III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda yaşayan kimselerdir. Bundan dolayı eserlerinden faydalandığı müelliflerin çoğu kendi çağdaşları olup bunların başında *Ricâlü'l-Endelüs* müellifi Hâlid b. Sa'd gelmekte, onu İbnü'l-Kütüyye, İbn Hazm'ın babası Ahmed b. Saîd b. Hazm gibi diğer akranları ile bir kısım hocaları takip etmektedir. İbnü'l-Faradî ve Kâdî İyâz başta olmak üzere daha sonraki Mâlikî müellifleri için önemli bir kaynak olan eser Maria Luisa Ávila ve Luis Molina tarafından yayımlanmıştır (Madrid 1992). 4. *Uşûlü'l-füyâ*. Fıkıh bablarına göre düzenlenen eserde fûrû-i fıkha dair meseleler, birtakım küllî kaidelere bağlanarak benzerlikleri (nezâir) veya farklılıkları (fûrûk) göz önünde bulundurulmak suretiyle ele alınmış, böylece fikhî hükümlerin dayandığı delillerle mezhebin esasları ortaya konmuştur. Daha sonraki benzer çalışmalara da örnek teşkil eden eser Muhammed el-Meccûb, Muhammed Ebü'l-Ecfân ve Osman Bittîh tarafından yayımlanmıştır (Tunus 1985). 5. *el-İttifâk ve'l-*

HÜŞENÎ, Muhammed b. Hâris

ihtilâf fî mezhebi Mâlik. İcâre konusuy-
la ilgili on altı varaklık bir bölümü Tunus'ta
Dârü'l-kütübî'l-vataniyye'de bulunmak-
tadır (nr. 17778).

Huşenî'nin kaynaklarda adı geçen diğer
eserleri de şunlardır: *et-Teḥâşur ve'l-
muḡâlât, el-Meḥâdir, et-Ta'rîf, el-Mev-
lid ve'l-vefât, Menâkıbü Saḡnûn, en-
Neseb, el-İktibâs, Kitâbü'r-Ruvât 'an
Mâlik, Re'ÿü Mâlik ellezî ḡâlefehû fi-
hi aşḡâbüh*.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ḳuḡdâtü Ḳur-
ḡuba* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989,
neşredenin mukaddimesi, s. 7-22; a.mlf., *Uşû-
lü'l-fütÿâ fi'l-fıḡḡ* (nşr. Muhammed el-Mecdüb
v.dğr.), Tunus 1985, neşredenlerin mukaddi-
mesi, s. 15-27; a.mlf., *Aḡbârü'l-fukahâ' ve'l-
muḡaddişin* (nşr. M. L. Âvila – L. Molina), Mad-
rid 1992, neşredenlerin mukaddimesi, s. XVII-
XLIII; İbnü'l-Faradî, *Târîḡu 'ulemâ'i'l-Ende-
lûs*, Kahire 1966, II, 113; İbn Hazm, *Cemḡe-
re*, s. 455; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 261-262;
Humeydî, *Cezvetü'l-muḡtebis*, Kahire 1386/
1966, s. 53; Kâdî İyâz, *Tertibül-medârik*, II,
531-532; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 130; Dabbî,
Buḡyetü'l-mültemis, Kahire 1967, s. 71; Yâ-
kût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 111; Abdurrah-
man b. Muhammed ed-Debbaḡ – İbn Nâcî, *Me-
'âlimü'l-imân fi ma'rifeti ehli'l-Ḳayrevân* (nşr.
Muhammed Mâdürî), Tunus 1978, III, 81-83; Ze-
hebî, *Teḡkiretü'l-ḡuffâz*, III, 1001-1002; a.mlf.,
A'lâmü'n-nübelâ', XVI, 165-166; İbn Ferhûn,
ed-Dibâcû'l-müḡzeḡ, II, 212-213; Brockelmann,
GAL, I, 157; *Suppl.*, I, 232; Sezgin, *GAS*, I, 363;
Hüseyn b. Muhammed Şavât, *Medresetü'l-ḡa-
dîş fi'l-Ḳayrevân*, Riyad 1411, II, 877-885; Ab-
dülvehhâb es-Sâbüni, *'Uyûnü'l-mü'ellefât* (nşr.
Mahmûd Fâḡhürî), Halep 1413/1992, I, 177-178;
Sâlihiyye, *el-Mu'cemü'l-ş-şâmil*, s. 276-277; Cla-
ude Gilliot, "Textes arabes anciens édités en
Egypte au cours des années 1992 à 1994",
MIDEO, XXII (1994), s. 383; Ch. Pellat, "al-Ḳhu-
şhani", *EP* (İng.), V, 71.

AHMET ÖZEL

HÜŞHÂL HAN HATAK

(خوشحال خان حطک)

(ö. 1100/1689)

Peştular'ın millî şairi
ve kumandanı.

1613'te, büyük dedesi Melik Akûray ta-
rafından Pencap bölgesinde kurulan Akû-
re şehrinde doğdu. Bâbürlü Devleti'nin
hizmetinde bulunan Melik Akûray Peştu
kabilelerinden Hatak'in reisiydi. Ekber
Şah (1556-1605) tarafından Attok'tan Pe-
şâver'e giden yolun vergisini toplamakla
görevlendirilmişti. Hüşhâl'in babası Şeh-
bâz Han ve dedesi Yahyâ, Cihangir ve Şah
Cihan'ın hizmetinde bulundular. Hüşhâl,
gençliğinde babasıyla birlikte âsi kabile-
lere karşı girişilen savaflara katıldı. Baba-
sı bir savaşta öldürülünce "han" unvanı

ile onun yerine geçti, 1641'de Hatak ka-
bilesinin reisi oldu. 1645'te subay olarak
katıldığı Belh ve Bedaḡşan savaşlarında
gösterdiği yararlılıklardan ötürü Şah Ci-
han tarafından ödüllendirildi.

Ekber Şah zamanından Evrengzîb dö-
nemine (1658-1707) kadar Bâbürlü hü-
kümdarlarına hizmet eden ve bu hizmet-
leri karşılığında büyük ödüllere nâil olan
Hatak kabilesinin talihi bu son hükümdar
döneminde tersine döndü. Hüşhâl Han'ın,
Bâbürlü hükümdarları ile araları iyi olma-
yan kabilelerle uzlaşma yoluna gitmesi, ay-
rıca sarayda onun hakkında çıkan dediko-
dular Evrengzîb'i kızdırdı. Evrengzîb, önce
ailenin Ekber Şah zamanından beri ala-
geldiği yol vergisinden onu mahrum etti.
Ardından Kâbil valisi ve onun Peşâver'deki
temsilsicisinin düzenlediği bir planla tutuk-
lanarak Delhi'ye gönderildi (1074/1664).

İki yıl sonra Bâbürlü hükümdarlarına
sadık kalması şartıyla memleketine dön-
mesine izin verilen Hüşhâl burada bölge
valisi II. Mehâbet Han'la iyi ilişkiler kurdu.
Onun başka bir bölgeye tayin edilmesini
fırsat bilerek Bâbürlü hâkimiyetine karşı
olan kabileleri birleştirmek üzere faaliyet
göstermeye başladı. Patanlar'ın en güç-
lü kabilesi Afridîler'le anlaşarak Evreng-
zîb'e bağlı kabilelerden Bengeşler'e kar-
şı harekete geçti ve onları yendi. Ancak
1674'te Evrengzîb'in bugün Pakistan sını-
rları içinde bulunan Hasanabdâl kasa-
basına gelerek başlattığı askerî harekât
sonucu muhalif kabilelerin mukavemeti
kırıldı. Hüşhâl Han bunun üzerine oğlu
Eşref Han lehine kabile reisliğinden çekil-
di. Evrengzîb'in yanında yer alan diğer oğlu
Behram Han onunla savaşa girişince
dağlık bölgelere sığınmak zorunda kaldı.
Hüşhâl Han son günlerini Afridîler arasın-
da geçirdi. 1100'de (1689) ölünce vasiyeti
üzerine Akûre'nin yaklaşık 6 km. batısın-
da ıssız dağlık bir yere defnedildi. Onun
bu son isteği Pakistan'ın millî şairi İkbâl'in
şiiirlerine yansımıştır.

Eserleri. Hüşhâl'in şiiirleri Evrengzîb'e
karşı savaşılan Patanlar'ın güç kaynağı ol-
muştur. Peştuca ve Farsça yazar Hüş-
hâl'in şiiirleri kahramanlık, dindarlık, ta-
savvuf, vatan severlik, ahlâk ve aşk konu-
sundadır. Rûhî mahlasıyla yazdığı Farsça
şiiirleri İran edebiyatının sebk-i Hindî üs-
lûbunda yazılmış en iyi örnekleridir. Peş-
tu edebiyatının önde gelen simalarından
sayılan Hüşhâl'e atfedilen 100'ü aşkın
eserden başlıcaları şunlardır: 1. *Dîvân*.
16.000 beyitten ibaret olup Peştuca ve
Farsça şiiirlerini içerir (Peşâver 1869; Hütî
1928). Bu şiiirler *Külliyât* adıyla Abdül-
hay Habîbî-i Kandeḡârî (Kandehar 1938)

ve Dost Muhammed Kâmil tarafından da
neşredilmiştir (Peşâver 1952). 2. *Fazlînâ-
me*. Peştuca dinî bir mesnevidir (Kâbil
1952). 3. *Bâznâme*. Peştuca yazılan bu
eserde doğanla yapılan avcılık anlatılmak-
tadır (Kâbil 1953). 4. *Destârname*. Şairin
içtimâî, siyâsî ve ahlâkî konularla ilgili
düşüncelerini içerir (Kâbil 1966). 5. *Ṫib-
nâme*. Halk sağlığına dair bir eserdir
(Peşâver 1985). Kaynaklarda *Sivâtname*,
Ḥabsnâme (*Furâknâme*), *Ferrûḡnâme*
adlı manzum; *Beyâz ve Hidâye* (*Âyine*)
adlı mensur eserler de Hüşhâl'e nisbet
edilmiştir (*UDMİ*, IX, 52).

Hüşhâl Han'ın bazı şiiirleri Evelyn Howell
ve Olaf Caroe (*The Poems of Khushal Khan
Khutak with English Version a Selection*,
Peshawar 1963) ile D. N. Mac Kenzie
(*Poems from the Divân of Khushâl Khân
Khattak*, London 1965) tarafından İngiliz-
ce'ye çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

C. E. Biddulph, *Afghan Poetry of Seventeenth
Century*, London 1890, bk. İndeks; A. R. Bînvâ,
Hüşhâl Ḥaḡak, Kâbil 1950; Celîl Kıdvâî, *Peştü
Edeb*, Karaçi 1951, s. 7-24; Rızâ Hemdânî,
Edebiyyât-ı Serḡâd, Lahor 1953, bk. İndeks; Ma-
sûme İsmetî, *Hüşhâl Ḥaḡak Kistî*, Kâbil 1956;
G. Morgenstierne, "Notes sur la peinture de la
vie quotidienne dans la poésie de Khash-hal
Khatak", *Akten des Vierundzwanzigsten In-
ternationalen Orientalisten-kongresses Mün-
chen* (ed. Herbert Franke), Wiesbaden 1959, s.
493-496; a.mlf., "Khushhal Khan-The National
Poet of the Afghans", *JRCAS*, XLVII/1 (1960),
s. 49-57; Abbas Samed Han, *Hüşhâl u İkbâl*,
Peşâver 1961, s. 73-83, 90-94; *Peştü Şâ'iri Fâ-
riḡ Buḡârî Rızâ Hemdânî* (nşr. Encümen-i Te-
rakkî-yi Urdu), Karaçi 1966, s. 60-64, 78-79, 135-
145; Muhammed Medenî-yi Abbâsî, *Peştü Ze-
bân aḡr Edeb ki Târîḡ*, Lahor 1969, s. 26-74;
Feyyâz Mahmûd, *Târîḡ-i Edebiyyât-ı Müselmân-
n-ı Pâkistân u Hind*, Lahor 1971, XIII, 33-87;
Gulâm Rabbânî Agro, *Edebi Ruchanât*, İslâmâ-
bâd 1984, s. 27-33; O. Caroe, *The Pathans*, Ka-
raçi 1984, s. 205-248; S. H. M. Ca'ferî, *Pâkistân-
î Mu'âşere aḡr Edeb*, Karaçi 1987, s. 131-146;
R. B. Whitehead, "Hoşhal Han", *IA*, V/1, s. 546;
Ravan Farhadi, "*Khushhal Khân Khatak*", *EP*
(İng.), V, 72; Abdülhay Habîbî, "*Hüşhâl Ḥân Ḥa-
ḡak*", *UDMİ*, IX, 49-53.

HANİF FAUQ

HUŞÛ

(الخوشوع)

Allah'a duyulan saygının gereği olarak
başta namaz olmak üzere
ibadetlerin edası sırasında
sükûnet ve tevazu içinde bulunma
anlamında terim.

Sözlükte "sessiz ve sakin durmak, al-
çak gönüllü olmak, Hakk'a boyun eğmek;
yumuşaklık, kolaylık" gibi anlamlara ge-
len huşû' kelimesi, terim olarak Allah'ın